

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ
КАРТИНИ СВІТУ**

Лексико-семантичне поле як фрагмент мовної картини світу. Липка С.І. Стаття присвячена розгляду основних теоретичних засад дослідження польової концепції в лексичній семантиці, опису загальної характеристики семантичного поля, виділенню підходів до визначення семантичного поля, виокремленню типів семантичних полів і визначенню їх структури, та структури лексико-семантичного поля зокрема.

Ключові слова: лексична семантика, семантичне поле, лексико-семантичне поле, мовна картина світу, ядро, периферія.

Lexical-semantic field as a fragment of the lingual world view. Lypka S. The article deals with the theoretical investigation of lexical-semantic field as a fragment of the lingual world view, the main types of semantic fields are determined and their principal structural features and the features of the lexical-semantic field are defined.

Key words: lexical semantics, semantic field, lexical-semantic field, lingual world view, nucleus, periphery.

Лексико-семантическое поле как фрагмент языковой картины мира. Липка С.И. Статья посвящается изучению теоретических предпосылок исследования полевой концепции в лексической семантике, описанию общей характеристики семантического поля, выделению подходов к определению семантического поля, определению типов семантических полей, их структуры, а также структуры лексико-семантического поля.

Ключевые слова: лексическая семантика, семантическое поле, лексико-семантическое поле, языковая картина мира, ядро, периферия.

Як засвідчує огляд літератури, присвяченої дослідженню лексичної семантики, одним із найбільш актуальних питань сучасного мовознавства стає спосіб відображення світу у свідомості людини та роль вербальних засобів у цьому процесі. Тому такі поняття як „мовна картина світу“ (МКС) – сукупність значною мірою суб’єктивних уявлень людини про об’єктивну дійсність, напрацьованих протягом століть, що виражаються через складну сітку мовних відношень [1, с. 38], та „мовне бачення світу“ тощо, міцно закріпилися в сучасному лінгвістичному обігу. Тож опис МКС є одним із основних завдань сучасної лінгвістики. За припущеннями одного з основоположників теорії поля Й. Тріра, від того, наскільки швидко і точно буде заповнена мозаїка МКС, залежить детальне дослідження всієї лексико-семантичної системи мови. Особливо важливим для повноти вивчення МКС є, на нашу думку, комплексне дослідження функціонування різних лексико-семантичних угруповань. Завдяки їх детальному розгляду стає можливим встановлення закономірностей функціонування лексичних одиниць у мовленнєвому потоці, задоволення потреб лексикографії, а також накопичування емпіричного матеріалу, яке наближує лексичну семантику до її основної мети – опису семантичної структури слова і всієї лексико-семантичної системи мови.

Як відомо, слово у традиційній лінгвістиці розглядають як єдність позначення та позначуваного. Тому **актуальність** нашого дослідження зумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки виявляється підвищений інтерес до семантичних аспектів мови на усіх її рівнях, акцентується доцільність аналізу значення слова як структурованої системи. Проблема польової семантики слів сьогодні ще недостатньо вивчена. Метою розвідки є розгляд теоретичних засад семантичного аналізу мови та аналіз польового підходу як одного із перспективних шляхів дослідження лексичної системи мови.

Семантичний аналіз мови, його основні ідеї та принципи виникали поступово. Перші спроби дослідження *семантичного поля* припадають на

кінець XIX початок XX століть. Ці ідеї та принципи відображені у наукових дослідженнях О. Потебні [13], М. Покровського [12, с. 20], Й. Тріра [27], В. Порціга [25], Н. Дьоршнера [19], О. Духачека [20, с.436-452], Р. Хоберга [21], Р. Якендофа [22], Р. Освальда [24], Г. Кандлера [23, с.256-270], А.І. Кузнєцової [6], В. Гака [4], І. Стерніна [14], Ф. Нікітіної [9, с.11–15] та ін.

На думку М.М. Покровського, „слова та їх значення живуть не окремим одне від одного життям, а об'єднуються в нашій душі, незалежно від нашої свідомості, в різні групи, причому основою для угруповання є подібність або протилежність за основним значенням“ [12, с. 20]. Спроби аналізу та опису системно організованої лексичної семантики сформували системний погляд на значення слів, який виражається у „методі семантичного поля“, започаткованому у 20-30 рр. XX ст. гумбольдтіанцем Йостом Тріром. Вивчаючи семантичний розвиток пов'язаних в смисловому відношенні груп слів, Й. Трір прийшов до висновку, що мова складається зі структурних відношень мовних компонентів, які не залежать від реальної дійсності, причому поза полем не може бути значення [27, с. 44]. Тому для розуміння окремого словесного знака необхідна наявність всього його *поля* (як своєрідного різночастининомовного об'єднання на вираження певної семантики). Запроваджене Й. Тріром поняття *Wortfeld* стало на певний час основним змістовним елементом мовної моделі світу. Під *семантичним полем* Й. Трір розумів структуру певної понятійної сфери або коло понятійного змісту мови, притаманне мовній свідомості певної мовної спільноти [27]. Проте теорію Й. Тріра часто критикували, здебільшого через визначення лексичного значення слова з позиції *поятийного поля* і без урахування співвіднесення слова з предметом і поняттям, через повну відповідність „поятєвих полів“ „словесним“, а також через те, що він вважав межі семантичних полів, які дорівнювали словесним, чітко визначеними, а їх характер – безперервним, чи безлакунарним (*lückenlos*) (див. [15, с. 137]). Цю теорію продовжив розвивати у своїх працях Л. Вайсгербер [26, с. 23], маючи

на меті відобразити за допомогою мови духовний світ та особливості національного характеру мовців.

В. Порціг [25, с. 78-103], розглядаючи поняття „семантичне поле“, висуває на перший план слова як самостійні мовні одиниці та основні, найхарактерніші зв'язки їх значень, що виявляються у словосполученнях і деривації слів. На відміну від *парадигматичного поля* Й. Тріра, „семантичне поле“ В. Порціга ґрунтується на валентних властивостях слів і є синтагматичним утворенням (С. Ульман [29, с. 250-299], Г.А. Уфимцева [16, с. 260-285], Д.М. Шмельов [17, с. 87]).

Ю.Н. Караулов у своїх дослідженнях виявив „дисипативний“ (розпливчатий) характер „семантичного поля“ [5], і тому дав йому нове визначення та висунув відповідні принципи структурування лексики в ідеографічному словнику. Дисипативність значною мірою зумовлена його різною абстрагованістю та ієрархічністю підсистем.

Російський мовознавець А.В. Бондарко у своїх дослідженнях велику увагу приділяє вивченню *функціонально-семантичного поля* (ФСП), яке він визначає як „систему різнорівневих засобів певної мови (морфологічних, синтаксичних, словотвірних, лексичних, а також комбінованих), об'єднаних на основі спільності і взаємодії їх семантичних функцій“. Таке поняття ФСП є специфічним і відрізняє підхід А.В. Бондарко до розуміння семантичного поля від усіх інших [3, с. 150]. До компонентів ФСП науковець відносить мовні категорії, класи і одиниці з їх мовними значеннями, пов'язаними з конкретними засобами формального вираження в даній мові [3, с. 21–24]. В структурі ФСП дослідник виділяє ядро, центр і компоненти периферії. На думку А. В. Бондарко, у мові існують такі види полів: 1) ФСП з предикатним ядром; 2) ФСП з суб'єктно-об'єктним ядром; 3) ФСП з якісно-кількісним ядром [3, с. 162].

Таким чином, тлумачення терміну „*семантичне поле*“ у сучасній лінгвістиці часто підлягає певним дискусіям. Та попри різноаспектність підходів до розуміння поля, великою заслугою польових досліджень, на

думку О.Д. Огуя, є „подолання атомарного підходу, що сприяло поглибленому вивченню парадигматичних відношень“ [11, с. 42]. Здебільшого під „семантичним полем“ розуміють „сукупність мовних (головним чином лексичних) одиниць, що об'єднані спільністю змісту (деколи також спільністю формальних показників) і відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ“ [8, с. 334]. Ми підтримуємо концепцію, згідно з якою *семантичному полю* притаманні наступні характеристики:

- 1) наявність семантичних відношень (кореляцій) між складовими його словами;
- 2) системний характер цих відношень;
- 3) взаємозалежність та взаємообумовленість лексичних одиниць;
- 4) відносна автономність поля;
- 5) безперервність позначення його смислового простору;
- 6) взаємозв'язок семантичних полів у межах всієї лексичної системи.

Питання структурної організації семантичного поля нерозривно пов'язане з трактуванням його суті. Тому, розглянувши низку досліджень, присвячених цій темі, можемо визначити такі складові семантичного поля:

- 1) *ядро поля*, яким виступає родова сема, тобто, компонент, навколо якого розгортається поле. Ядру характерні такі властивості як безознаковість, нейтральність, висока частота вживання. Будучи лексичним вираженням смислів, або семантичних ознак, ядро може замінити кожен із членів парадигми як представник усієї парадигми;

- 2) *центр поля*, що складається з одиниць, які мають інтегральне значення, спільне з ядром і між собою;

- 3) *периферія*, до якої належать одиниці із найвіддаленішим від ядра значенням. Лексеми периферії характеризуються найменшою частотністю, вони деталізують та конкретизують основне значення поля. Як правило, периферійні елементи зв'язані з іншими семантичними полями, утворюючи при цьому лексико-семантичну цілісність мовної системи;

4) Фрагменти поля, які є вертикальною ядерною і центро-периферійною побудовою, що за своєю семантикою утворює окрему гіперо-гіпонімічну структуру однотипного/різнотипного складу.

Якщо центрами поля є компоненти, які групуються навколо домінантних лексем різних частин мови (інваріантні групи / поля, які є об'єднаннями лексем на основі загальної семантичної ознаки, що репрезентує міжкласові відношення, наприклад: *зухвалість* (нім. *Frechheit*) – *зухвало* (нім. *frech*) – *зухвалий* (нім. *frech*) – *зухвало поводитися*, *нахабніти* (нім. *sich erfrechen, sich erdreisten*) (див. [18, с. 235-254])) чи засоби вираження декількох близьких понять, уявлень об'єднуються в одне ціле, то таке лексико-семантичне поле вважається поліцентричним.

У наш час у лінгвістиці розрізняють різні лексико-семантичні угруповання – *лексико-семантичне поле* (ЛСП), *лексико-семантична група* (ЛСГ), *лексико-тематичні*, *функціонально-семантичні* та *лексико-граматичні групи*.

Також сучасні мовознавці розрізняють *лексичне, семантичне й концептуальне поля* [28; 10, с. 44-45]. Лексичним вважається поле, яке об'єднує компоненти однієї частини мови за кількома близькими значеннями чи однією архісемою (наприклад, за архісемою *поведінка*), семантичне поле являє собою набір суміжних значень, об'єднаних семантикою конститuentів лексичного поля (наприклад, набір значень тлумачного словника), а концептуальне поле, згідно з положеннями когнітивної лінгвістики, стосується системно-структурного угруповання, об'єданого спільним концептом.

На цій основі в нашій розвідці ми розглядаємо *семантичне поле* як сукупність семантичних ознак (макросем, значень), об'єднаних системними відношеннями. *Лексико-семантичне поле* поєднує лексичні одиниці з відповідною семантикою, що, за концепцією Й. Тріра, можуть належати до різних частин мови. Таке поле, ураховуючи концепцію Г. С. Щура, складається з менших структурних одиниць – *лексико-семантичних груп*. Прикладом такого лексико-семантичного поля може слугувати досліджене автором цієї статті [7]

різночастиномовне лексико-семантичне поле на позначення *зухвалої поведінки* в сучасній німецькій, що є фрагментом номінативного простору, і складається з ЛСГ іменників, прикметників та дієслів на позначення *зухвалої поведінки*.

Отже, для повноти вивчення МКС особливо важливим є комплексне дослідження функціонування лексико-семантичних полів, які у нашому розумінні є *різночастиномовними лексико-семантичними угрупованнями*, компоненти яких перебувають у синтагматичних, парадигматичних та епідигматичних відношеннях. Такий підхід є, безсумнівно, перспективним напрямом сучасних лінгвістичних досліджень, оскільки дає змогу систематизувати лексичні прошарки, що досліджуються, виявити синтагматичні зв'язки й парадигматичні відношення між елементами досліджуваного поля, комплексно розглянути всі характеристики досліджуваного лексичного масиву, а разом з тим висвітлює специфічні особливості всієї лексико-семантичної системи мови.

Список літератури:

1. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу / [Левицький В. В., Огуй О. Д., Кійко Ю. Є., Кійко С. В.]. – Чернівці : Рута, 2000. – 136 с.
2. Болдырев Н. Н. О диалектном концепте в когнитивной системе языка / Н. Н. Болдырев, В. Г. Куликов // Известия РАН, Серия литературы и языка. – 2006. – Т.65. – № 3. – С. 8.
3. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л., 1984. – 208 с.
4. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология : на материале франц. и рус. яз. / В. Г. Гак. – М. : Междунар. отношения, 1977. – 264 с.
5. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 250 с.
6. Кузнецова А. И. Понятие семантической системы языка и методы её исследования / А. И. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 60 с.

7. Липка С. І. Лексико-семантичне поле на позначення зухвалої поведінки в сучасній німецькій мові: дис... канд. філол. наук: 10.02.04/Липка Світлана Іванівна. – Львів, 2013.
8. Лингвистический энциклопедический словарь.– М.: СЭ, 1990. – С. 239.
9. Нікітіна Ф. О. Виділення і визначення лексико-семантичних полів / Ф. О. Нікітіна // Мовознавство. – 1981. – № 1.
10. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значений / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.
11. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії / О. Д. Огуй // Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – 370 с.
12. Покровский М. М. Семасиологические исследования в области древних языков / М. М. Покровский ; вст. ст. Н.М. Шанского. – Изд. 2-е. – М. : Ком. Книга, 2006. – 128 с.
13. Потебня А. А. Мысль и язык // [Потебня А. А. Полное собрание сочинений : в 2 т.] / А. А. Потебня. – Х. : Гос. изд-во Украины, 1926. – [Т.1]. – С. 140.
14. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. – 156 с.
15. Угринюк Р. В. Лексичні та фразеологічні одиниці сучасної німецької мови на позначення інтелектуальних здібностей людини (квантитативно-польовий підхід) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Угринюк Ростислав Васильович. – Львів, 2011.
16. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1962. – 287 с.
17. Шмелёв Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелёв. – М. : Просвещение, 1964. – 244 с.
18. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике / Г. Щур – М.: Наука, 1974. – 255 с.

19. Dörschner N. Lexikalische Strukturen. Wortfeldkonzeption und Theorie der Prototypen im Vergleich / N. Dörschner. – Münster : Nodus Publikationen, 1996. – 126 S.
20. Ducháček O. Über verschiedene Typen sprachlicher Felder / O. Ducháček // Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des Sprachfeldes / Hrsg. von Lothar Schmidt. – Darmstadt : Wissenschaftl. Buchges., 1973. – S. 436-452.
21. Hoberg R. Die Lehre vom sprachlichen Feld. Ein Beitrag zu ihrer Geschichte, Methodik und Anwendung / R. Hoberg. – Düsseldorf : Schwann, 1970. – 342 S.
22. Jackendoff R. Semantics and cognition / R. Jackendoff. – London ; Cambridge : Mass, 1993. – 283 p.
23. Kandler G. Die „Lücke“ im sprachlichen Feld. Zur Synthese von „Psychologismus“ und „Soziologismus“ / G. Kandler // Sprache – Schlüssel zur Welt. Festschrift Leo Weisgerber. – Düsseldorf : Schwann, 1959. – S. 256-270.
24. Lutzeier P. R. Wort und Feld. Wortsemantische Fragestellungen mit besonderer Berücksichtigung des Wortfeldbegriffes / P. R. Lutzeier. – Tübingen: Niemeyer, 1981. – 271 S.
25. Porzig W. Wesentliche Bedeutungsbeziehungen / Porzig W. // Wortfeldforschung: zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes / Hrsg. von L. Schmidt. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973. – XVIII. – S. 78-103.
26. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Th. Schippan. – Leipzig : Bibl. Institut. 1987. – 307 S.
27. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes. – Bd. 1 / Trier J. – Heidelberg : Winter, 1931. – 347 S.
28. Tschirch F. Geschichte der deutschen Sprache / F. Tschirch. [– 3. Aufl., bearb. v. W. Besch]. – Berlin : Erich Schmid Verl., 1989. – [Bd. 2 : Vom Hochmittelalter bis zu Gegenwart]. – 304 S.
29. Ullmann S. Semantik: Eine Einführung in die Bedeutungslehre / S. Ullmann. – Frankfurt a. M. : S. Fischer, 1973. – XIV, 401c.